

UDK: 71:338.48
DOI: 10.5937/LSPUPNXI26395M
Pregledni naučni rad

URBANI RITUALI I KULTURNI PERFORMANSI KAO ALAT LOKALNE SAMOUPRAVE U RAZVOJU I PLANIRANJU DESTINACIJE

Andrijana Mrkaić Ateljević¹, Danijela Vukočić², Goran Mitrović³

Apstrakt: Rad analizira performativne forme kao sredstva za stvaranje novih znanja i reformu urbanih politika, polazeći od teze da umjetnost u javnom prostoru nije samo estetska kategorija, već moćan alat za društvenu promjenu i održivi razvoj. Fokus istraživanja postavljen je na redefinisane uloge lokalne samouprave u procesima održivog planiranja destinacije, sa posebnim osvrtom na grad Trebinje. Predmet istraživanja su urbani rituali i umjetnički performansi, posmatrani kao instrumenti za participativno upravljanje prostorom. Rad analizira kako lokalna samouprava može koristiti ove formate za transformaciju pasivnih lokacija u dinamične prostore. Cilj rada je ispitati da li urbani rituali i kulturni performansi mogu postati alati lokalne samouprave, stvarajući balans između potreba turista i lokalnog stanovništva. Kroz kvalitativno-kvantitativne metode i kritički osvrt, u radu se analizira potencijal performansi, rituala i muzike kojim se građani i posjetioci aktivno uključuju u razvoj destinacije. Rezultati rada upućuju i na to da se uspjeh urbanog razvoja lokalne sredine ne može mjeriti samo brojem turista. Neophodno je uvesti socijalne barometre i omogućiti revitalizaciju javnog prostora uz uspostavljanje kreativnih mikrostrategija koje u budućnosti mogu afirmisati stvaranje cirkularne ekonomije destinacije.

Ključne riječi: lokalna samouprava, urbani rituali, performansi, planiranje destinacije.

URBAN RITUALS AND CULTURAL PERFORMANCES AS A TOOL FOR LOCAL SELF-GOVERNMENT IN DEVELOPMENT AND DESTINATION PLANNING

Abstract: The paper analyzes performative forms as means for generating new knowledge and reforming urban policies, starting from the thesis that art in public space is not merely an aesthetic category, but a powerful tool for social change and sustainable development. The research focus is placed on redefining the role of local self-government in sustainable destination planning processes, with a particular emphasis on the city of Trebinje. The subject of the research includes urban rituals and artistic performances, observed as instruments for participatory spatial management. The paper analyzes how local self-

¹ Visoka škola za turizam i hotelijerstvo, Stepe Stepanovića bb, Trebinje, Bosna i Hercegovina; andrijanamrkaic@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9098-0764;

² Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Prirodno-matematički fakultet, Lole Ribara 29, Kosovska Mitrovica, Srbija; danijela.vukoicic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-3139-1070;

³ Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Pedagoški fakultet, Bijeljina, RS, Bosna i Hercegovina goran.mitrovic@pfb.ues.rs.ba, ORCID: 0000-0002-0319-7086

government can utilize these formats to transform passive locations into dynamic spaces. The aim of the study is to examine whether urban rituals and cultural performances can become effective tools for local authorities, creating a balance between the needs of tourists and the local population. Through qualitative and quantitative methods and a critical review, the paper analyzes the potential of performances, rituals, and music as means through which citizens and visitors actively engage in destination development. The results indicate that the success of local urban development cannot be measured solely by the number of tourists. It is essential to introduce social barometers and enable the revitalization of public spaces by establishing creative micro-strategies that can, in the future, affirm the creation of a circular economy for the destination.

Keywords: local self-government, urban rituals, performances, destination planning.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Savremeni gradovi više se ne mogu posmatrati isključivo kao fizički skup ulica i objekata; oni su živi organizmi čiji se identitet neprestano preobražava kroz interakciju njihovih stanovnika i posjetilaca. Polazeći od teze da umjetnost u javnom prostoru prevazilazi estetsku dekoraciju, ovaj rad istražuje urbane rituale i performanse kao ključne instrumente za stvaranje novih znanja i reformu urbanih politika. U eri globalizacije, gdje gradovi često gube autentičnost pred naletom masovnog turizma, javlja se hitna potreba za redefinisanjem uloge lokalne samouprave u procesima održivog planiranja. Proučavanje javnog prostora kao mjesta društvene transformacije u savremenoj literaturi dominira kroz diskurs o „proizvodnji prostora“ (Lefebvre, 1991, 26), koji postavlja temelje za razumijevanje urbanog ambijenta ne kao statičnog okvira, već kao dinamičnog proizvoda društvenih odnosa i svakodnevnih praksi. U tom kontekstu, performativne forme i urbani rituali prestaju biti isključivo estetske kategorije i postaju predmet interesovanja sociologije grada. Stanković (2011, 80) analizirajući Lefebvra navodi da postojanje centra i margine grada rezultira često disbalansiranim odnosom i postaje misaona paradigma odnosno tumači je kao „izvor svih loših iskustava koji se nalazi u diskriminaciji marginalizovanog“. Prosperitet prostora i jačanje funkcionalnosti istog moguće je samo ukoliko se obezbijedi ekonomski rast, a Florida (2003, 74) podržavajući teorije rasta naglašava da je sam ekonomski rast kao uslov za razvoj prostora ustvari rezultat socijalne i ekonomske kohezije, povjerenja i povezanosti zajednice. Isti autor apostrofira značaj kreativnih pojedinaca u formiranju „kreativnog kapitala“ kao sredstva urbane transformacije uz posjedovanje „3T- tehnologija, talenat i tolerancija“. Kako navodi Schechner (2003, 28), performans u javnom prostoru posjeduje moć da suspenduje uobičajene društvene hijerarhije, stvarajući privremene prostore zajedništva koji su ključni za revitalizaciju „pasivnih lokacija“. Autentični ulični život i kulturna vitalnost direktno utiču na ekonomsku privlačnost destinacije, mada novija istraživanja upozoravaju na opasnost od pretvaranja gradova u „scenografije za turiste“. Najčešće se u literaturi kao opcije za iskustveni doživljaj destinacije navode zanimljiva mjesta za muziku, lokalne umjetničke galerije, prostori za izvođenje i pozorišta. Inovacija u savremenim istraživanjima ogleda se u povezivanju ovih umjetničkih iskustava sa konkretnim urbanim politikama. Koncept „kreativnog grada“ naglašava da lokalna administracija mora evoluirati iz uloge regulatora u ulogu fasilitatora, koristeći kulturu kao strateški resurs za rješavanje urbanih problema (Landry, 2000, 164). Unutar postojećeg urbanog pejzaža, infrastruktura često ne može mnogo da ponudi u smislu fizičke podrške realizaciji rituala i performansa, ali kreativni pojedinci mogu da približe doživljaj destinacije turistima. Urbana grupacija kao model pažljivog odabira umjetničkih sadržaja može da značajno doprinese slojevitom arhivi grada pri čemu se umjetnost doživljava kao alat za društvenu koheziju i podiže svijest o potrebi kolektivne intervencije na mnogim poljima, uključujući i turizam (Rogoff, 2010). U kontekstu lokalne samouprave, jedan od najzahtjevnijih poslova je upravljanje prostorom lokalne zajednice gdje značajnu podršku daju kreativni pojedinci koji uspijevaju i bez značajnije materijalne podrške, igrom, pjesmom, performansima da privuku pažnju i učine destinaciju atraktivnom.

S obzirom da sprovođenje strateških mjera i planova razvoja turističke destinacije u velikoj mjeri zavisi od raspoloživih finansijskih sredstava, kreativni sadržaji dobijaju na značaju, pogotovo oni koji reflektuju kulturni identitet destinacije i čine turizam održivim. Kritički osvrt na održivi turizam (Higgins-Desbiolles, 2006, 1197) sugerije da se uspjeh destinacije ne smije mjeriti isključivo kroz tržišne parametre, već kroz sposobnost turizma da služi lokalnoj zajednici. Paralelu sa nekomercijalnim vrijednostima koje turizam može da ponudi povlači i Bernova (1999) koja istražujući velikodušnost lokalaca na Kukovim ostrvima analizira taj alternativni razvojni sistem vrijednosti koji je u suprotnosti sa „zapadnim“ komercijalnim, svedenim na tržišnu razmjenu. Kulturno naslijeđe i nematerijalna baština posebno u performativno - ritualnoj formi predstavljaju regenerativni resurs, koji poboljšava teritorijalnu višedimenzionalnost destinacije. Da bi se nedovoljno iskorišćeno naslijeđe pretvorilo iz društvenog troška u resurs za održivi razvoj, uz istovremeno obnavljanje i očuvanje njegovih kulturnih i istorijskih vrednosti, potrebni su novi alati za evaluaciju i što veća inkluzivnost lokalaca u turističko planiranje.

ULOGA LOKALNE SAMOUPRAVE U RAZVOJU DESTINACIJE – NAGLASAK NA PERFORMANSE I RITUALE

U savremenom diskursu urbanog planiranja, grad se više ne posmatra isključivo kao statična fizička struktura, već kao dinamičan prostor definisan društvenim interakcijama. Tradicionalna uloga lokalne samouprave decenijama je bila ograničena na strogo administrativno održavanje infrastrukture i regulaciju prostornih planova. U ovom modelu, grad se posmatra kao statičan skup objekata, ulica i trgova, gdje je primarni zadatak lokalne vlasti tehničko funkcionisanje sistema (Lefebvre, 1991, 26). Ovakvo planiranje, često nazivano „top-down“ pristup (odozgo ka dole), fokusira se na fizičku formu, zanemarujući socijalnu dinamiku i nepredvidivost ljudskog ponašanja u prostoru. Tradicionalne urbanističke politike teže uniformnosti i kontroli, što u kontekstu turističkih destinacija često rezultira kreiranjem generičkih prostora koji gube autentičnost i lokalni duh. Međutim, kako navodi Landry (2000, 164), savremena administracija mora evoluirati u „kreativnu birokratiju“ koja prevazilazi ove krute okvire. Umjesto da bude samo pasivni regulator koji izdaje dozvole, lokalna samouprava preuzima ulogu fasilitatora koji aktivno prepoznaje i podstiče kulturne inovacije. Prema Whyteu (1980, 102), gradski lokaliteti koji su zaboravljeni i pomalo pasivni mogu postati „posjećeno mjesto“ jedino ako se u njih utka socijalni kontekst, što je moguće upravo kroz upotrebu performansa i rituala. Na ovaj način, lokalna samouprava ne postavlja samoinicijativne modele razvoja destinacije već u upravljanje integriše i građane. Jasno je, dakle, da je uloga lokalne samouprave vremenom evoluirala i u skladu sa globalnim tokovima postala zavisna o destinacijskom menadžmentu. Jasno se pravi razlika između gradskog menadžmenta koji je fokusiran na upravljanje službama, planiranje i kreiranje regulatornih okvira i s druge strane, destinacijskog menadžmenta koji je fokusiran na održivo upravljanje raspoloživim resursima i atrakcijama. Prvi ima legitimitet i resurse da koordinira privredu i stanovništvo, a drugi ima za cilj da upravlja vizijom destinacije sa akcentom na privlačenje turista i očuvanje triangularnog pristupa održivosti. Turizam se više ne može posmatrati kao izolovana privredna grana, već kao socijalna sila koja transformiše gradsko jezgro. Upravo u tom smislu performativni učinci koji počivaju na uključivanju lokalnih kreativaca značajno doprinose očuvanju autentičnosti uz velike uštede. Instrumentalizacija navedenog od strane lokalne samouprave značila bi da se kroz koncept destinacijskog marketinga kreiraju prepoznatljivije slike gradskih lokaliteta zasnovane na lokalnim vrijednostima .

Urbani rituali i performansi - potreba, ne estetika

Prema teoriji o restauriranom ponašanju, svaki performans je unikatna rekombinacija poznatih elemenata prilagođena trenutnom kontekstu (Schechner, 2003, 29). Za lokalnu samoupravu ovo je od presudnog značaja: to znači da jedan te isti ritual (npr. proslava slave grada u Trebinju) nikada nije statičan. Njegova vrijednost nije u pukom ponavljanju forme,

Urbani rituali i kulturni performansi kao alat lokalne samouprave u razvoju i planiranju destinacije

već u živoj interakciji sa prostorom i ljudima koja se mijenja iz godine u godinu. Upravo ta nepredvidivost i interaktivnost čine performans moćnim alatom za oživljavanje pasivnih lokacija, jer on svaki put iznova „proizvodi“ prostor na drugačiji način i prilagođava ga potrebama individualnog turiste. Ritual podrazumijeva niz simboličkih radnji koje se izvode prema utvrđenom pravilu ili tradiciji, sa primarnim ciljem da izazovu stvarnu promjenu i reakciju u okruženju. Ključna karakteristika rituala je intencija da se postigne određeni kolektivni napredak, promjena, više vezan za duhovnu, a manje za estetsku komponentu. Za razliku od rituala, performans je više fokusiran na predstavljanje određenih radnji sa ciljem da izazove doživljaj, da animira pristutne i stoga je od velike važnosti reakcija posmatrača, koja je mjerilo uspjeha. U kontekstu kulturnog turizma kome tematski pripadaju ritualno-performativne forme, umjetnost je kategorija koja je teško odvojiva od rituala i kulturnih performansa. Muzika, ples, pripovijedanje, vjerski rituali, svi se mogu tumačiti kao „društvena radnja koja je planski uokvirena i koja kada se predstavi javnosti dobija performativni karakter“ (Schechner, 2013, 3). Razmatrajući rituala i njihov značaj za turizam, lako je zaključiti da urbani ritual stvara socijalni kapital, za razliku od manifestacija koje predstavljaju i pored pozitivnih karakteristika, značajan finansijski izdatak za lokalnu samoupravu. Rituali su danas sastavni dio turizma uz sve češću primjenu savremenih tehnologija koje oblikuju ritualne prakse i čine ih dostupnim turistima. Iako su vrlo slični i predstavljaju umjetnički format koji lokalna samouprava može koristiti da ispita potencijal lokacije, ipak je neophodno razgraničiti pojmove rituala i performansa kroz vizuru vodećih teoretičara. Sljedeća tabela prikazuje ključne razlike u njihovoj funkciji, strukturi i uticaju na zajednicu.

Tabela 1: Hronološki pregled pristupa razlici rituala i performansa

Autor (godina)	Ključni koncept	Definicija Rituala	Definicija Performansa
Victor Turner (1982)	Liminalnost	Transformacija: Obavezan čin koji mijenja društveni status.	Liminoidnost: Slobodna igra i kritika društva kroz umjetnost.
Catherine Bell (1992)	Ritualizacija	Strategija: Izdvajanje radnji radi uspostavljanja autoriteta.	Praksa: Svaka uokvirena radnja unutar društvenog polja.
Roy Rappaport (1999)	Invarijantnost	Formalnost: Ponavljanje tradicionalnih poruka.	Varijabilnost: Inovacija, subjektivnost i sloboda izražavanja.
Richard Schechner (2003)	Kontinuum	Efikasnost: Radnja koja teži postizanju konkretnog rezultata.	Zabava: Radnja usmjerena na estetski užitak i publiku.
Shannon Jackson (2011)	Social Works	Institucionalni ritual: Održavanje javnih sistema i tradicije.	Infrastrukturalni performans: Umjetnost koja podržava javnu sferu.
Sruti Bala (2021)	The Common Ground	Politički ritual: Djelovanje radi očuvanja javnog dobra.	Aktivistički performans: Alat za testiranje i reformu politika.

Izvor: Lična obrada autora prema navedenoj literaturi.

Hronološki pregled u tabeli ilustruje evoluciju shvatanja rituala i performansa: od rane antropološke podjele na sakralni ritual i svjetovnu zabavu (Turner i Schechner), do savremenog viđenja performansa kao infrastrukturnog i političkog alata (Jackson i Bala).

Za lokalnu samoupravu neke destinacije ovo potvrđuje da se kulturne forme više ne tretiraju kao izolovani estetski događaji, već kao strateški instrumenti za aktivaciju javnog prostora i direktno uključivanje građana u razvoj destinacije. Lokalna samouprava na čelu sa menadžmentom destinacije uz pomoć rituala i performativnih akcija može da transformiše pasivne gradske lokacije koje su slabije posjećene i na taj način rastereti dotadašnji nukleus destinacije. Ovo znači da lokalna samouprava ima mogućnost da pomoću privremenih umjetničkih formata ispita potencijal lokacije, prije ozbiljnih investiranja, uz to podržavajući interese građana.

OSVRT NA RITUALNE I PERFORMATIVNE POTENCIJALE TREBINJA

Turizam kao izrazito propulzivna grana ima moć da na lokalnu sredinu djeluje ili regenerativno ili destruktivno. Kakav će ishod turističkog prometa biti i u kojoj mjeri će ugroziti ili unaprijediti život domicilnog stanovništva, zavisi u najvećoj mjeri od upravljačkih kapaciteta u destinaciji i sposobnosti da se propulzivnost turizma ispravno generiše. Trebinje, kao grad čiji godišnji promet turista izražen u broju noćenja iznosi preko 230 000 (T.O. Trebinje, 2024.) u Strategiji razvoja turizma za period 2020-2030. godine ukazuje na jasnu namjeru lokalne samouprave ka diverzifikaciji turističkog proizvoda kroz autentična iskustva. Iako se eksplicitno u Strategiji ne koriste termini „urbani rituali i performansi“ koriste se slični, prije svega „interpretacija baštine“ i „unapređenje turističke infrastrukture“, a čija suština korespondira sa konceptom performativnog urbanizma. Trebinje kao destinacija sofisticiranost svoje ponude nosi u bogatom naslijeđu koje nije samo kulturno istorijsko, arhitektonsko već i duboko performativno. Uloga lokalne samouprave u ovom kontekstu trebala bi da prevaziđe standardno upravljanje turističkom destinacijom. Dosadašnji model razvoja Trebinja primarno se oslanjao na eksploataciju prirodnih ljepota i kulturno-istorijskih spomenika, što predstavlja tradicionalnim tržišnim pristupom. Međutim, savremeni izazovi zahtijevaju da lokalna samouprava redefiniše svoju ulogu prema modelu participativnog upravljanja uvažavajući potrebe turista, ali i performativnih lokalnih umjetnika i koncepta urbanih rituala. U nastavku se daje alternativni akcioni plan koji sadrži potencijalne aktivnosti lokalne samouprave kojom se afirmiše razvoj performansa i rituala na primjeru Trebinja.

Tabela 2: Alternativni akcioni plan lokalne samouprave za afirmisanje performansa i rituala

Faza	Aktivnost samouprave	Ritual / Performans	Status	Preporuka
1. Identifikacija	Provjera scenskih potencijala	Zidine Kastela, obale Trebišnjice, stari grad Mičevac	Prepoznat potencijal Starog grada i ljetnog kina i grada Mičevca	Nema sistematskog mapiranja pasivnih ulica i rubnih zona koje su „mrtve“
2. Regulacija	Administrativna inkluzivnost	Ulični svirači, slikari, zanatlije	Dozvoljeno je povremeno izvođenje tokom manifestacija	Nema trajne „zone slobodnog izražavanja“; administracija je i dalje reaktivna, a ne proaktivna
3. Investicija	Urbana scenografija	Ambijentalna rasvjeta, mobilne bine	Urađena je rekonstrukcija bedema i osvjetljenje mostova	Nedostaje multifunkcionalni mobilijar i ozvučenje ulica za stalni ugođaj

Urbani rituali i kulturni performansi kao alat lokalne samouprave u razvoju i planiranju destinacije

4. Animacija	Podrška amaterima	Lokalni folklor, horovi	Redovni nastupi tokom „Trebinjskog kulturnog ljeta“	Folklor je često sveden na scenu, umjesto da bude dio subotnje šetnje (u masi)
5. Evaluacija	Socijalni barometar	Slava grada (Preobraženje)	Prati se broj posjetilaca i popunjenost kreveta	Ne mjeri se osjećaj mještana
6. Održivost	Cirkularna ekonomija	Pijaca pod Platanima, degustacije, kafa	Izgrađeni su „Hercegovačka kuća“ i „Tržnica“	Pijaca je ostala samo prodajno mjesto; nije ritualni performans

Izvor: sopstvena analiza autora prema stanju na terenu

Tabelarni prikaz daje osnovne faze kroz koje prolazi proces implementacije performansa i rituala. Centralni dijelovi Grada kao što su trg „Platani“, zidine Starog grada, gradski park „Jovan Dučić“ i mnogi drugi lokaliteti moraju se zaštititi od turističke masovnosti uz uspostavljanje standardizovanog izgleda usklađenog sa autentičnošću Trebinja. Neizostavna je i Trebinjska pijaca koja predstavlja vjekovni ritual koji okuplja lokalno stanovništvo i posjetioce. Prema Landryju (2000, 210), strateška podrška ovakvim „živućim performansima“ od strane grada predstavlja najefikasniji alat za očuvanje autentičnosti. Umjesto investiranja isključivo u čvrstu infrastrukturu, lokalna samouprava treba da usmjeri resurse u kreativne mikrostrategije – poput uličnih performansa, muzičkih intervencija na obali Trebišnjice ili festivala koji uključuju mještane u naraciju o gradu. U tabeli je dat prijedlog da se kao faza akcionog plana identifikuje i „evaluacija“ koja podrazumijeva uvođenje socijalnih barometara koji su mjerljivi pokazatelji uspjeha destinacije.

ZAKLJUČAK

Istraživanje potvrđuje da se savremeni turistički razvoj Trebinja ne može isključivo oslanjati na pasivnu eksploataciju arhitektonskog naslijeđa, već zahtijeva strateško prepoznavanje grada kao dinamičnog performativnog sistema. Ključna distinkcija između statičnog spomenika i živog urbanog tkiva počiva u konceptu redefinisano ponašanja, gdje svakodnevni rituali – od pijačne razmjene pod Platanima do ritualizovanih subotnjih šetnji postaju generatori autentičnosti. Uloga lokalne samouprave u ovom kontekstu mora evoluirati iz pozicije pasivnog administratora prostora u ulogu institucionalnog fasilitatora. Ovakav pristup podrazumijeva stvaranje fleksibilnih regulatornih okvira koji omogućavaju da se javni prostori tretiraju kao otvorene scene za amatersko i profesionalno izražavanje. Umjesto investiranja isključivo u fiksnu infrastrukturu, prioritet postaje urbana scenografija koja uokviruje obične radnje kao estetske i društvene događaje. Time se postiže disperzija turističkog pritiska i revitalizacija zapuštenih zona, čime grad dobija na dubini i trajnosti doživljaja. Konačni uspjeh ovih politika ne može se mjeriti samo kvantitativnim turističkim parametrima, već upotrebom socijalnih barometara koji prate stepen društvene kohezije i zadovoljstva lokalaca. Integracijom participativnih modela građani postaju akteri u izvođenju identiteta grada, čime se kontroliše gubitak autentičnosti. Na taj način, urbani rituali i performansi postaju strateški instrumenti koji osiguravaju dugoročnu održivost destinacije.

LITERATURA

- Bala, S. (2019). What Is the Impact of Theatre and Performance?. Thinking through theatre and performance, 186. DOI: 10.5040/9781472579645.ch-013
- Berno, T. (1999). When a guest is a guest: Cook Islanders view tourism. Annals of tourism research, 26(3), 656-675. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(99\)00002-X](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00002-X)
- Bell, C. (1991). Ritual theory, ritual practice. Oxford university press. Link: https://www.google.ba/books/edition/Ritual_Theory_Ritual_Practice/NCcSyQuggTYC?hl=sr&gbpv=1&pg=PR18&printsec=frontcover, posjećeno 12.02.2026.
- Florida, R. The Rise of the Creative Class (and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life), 2003. <https://people.wku.edu/aaron.hughey/pdf/florida.pdf>
- Grad Trebinje (2020). Strategija razvoja turizma Grada Trebinja za period 2020-2030. Trebinje: Gradska uprava. Link: <https://investintrebinje.com/wp-content/uploads/2022/01/Strategija-razvoja-turizma-2020-2030.pdf>, posjećeno 05.03.2026
- Girard, L. F., & Gravagnuolo, A. (2017). Circular economy and cultural heritage/landscape regeneration. Circular business, financing and governance models for a competitive Europe. BDC. Bollettino Del Centro Calza Bini, 17(1), 35-52. <https://doi.org/10.6092/2284-4732/5472>
- Higgins-Desbiolles, F. (2006). More than an "industry": The forgotten power of tourism as a social force. Tourism Management, 27, 1192-1208. DOI:10.1016/j.tourman.2005.05.02; Link: <https://altruvistas.com/wp-content/uploads/2013/12/Power-of-tourism.pdf>, posjećeno 12.02.2026.
- Jackson Shannon: Social Works: Performing Art, Supporting Publics. New York (Routledge) 2011, 299 Seiten. ISBN: 978-0-415-48600-2, Link: https://www.corner-college.com/udb/cprojnCwiyChapter_2_-_Quality_Time.pdf posjećeno 22.02.2026.
- Landry, C. (2012). The creative city: A toolkit for urban innovators. Routledge. ISBN: 978-1-84407-598-0. Link: https://books.google.ba/books?id=rPZYWokVqicC&lpg=PP2&ots=PsnWz7yfx_&lr&hl=sr&pg=PP2#v=onepage&q&f=false, posjećeno 12.02.2026.
- Turistička organizacija Grada Trebinja, Link: <https://gotrebinje.com/sr/01-25>, posjećeno 05.03.2026.
- Turner, V. (1982). From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play. New York: PAJ Publications. ISBN-13: 978-0933826175. Link https://monoskop.org/images/7/79/Turner_Victor_From_Ritual_to_Theatre.pdf, posjećeno 11.03.2026.
- Rappaport, R. A. (1999). Ritual and Religion in the Making of Humanity (Vol. 110). Cambridge University Press. ISBN 0 521 22873 5, Link: https://isnuponorogo.org/wp-content/uploads/2024/05/Ritual_and_Religion_in_the_Making_of_Humanity__Cambridge_Studies_in_Social_and_Cultural_Anthropology_.pdf, posjećeno 10.03.2026.
- Rogoff, I. (2006). Looking Away: Participating Singularities-Ontological Communities. MIT. <https://research.gold.ac.uk/id/eprint/17423/>
- Schechner, R. (2013). What is Performance Studies?. Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, 5(2). https://www.rupkatha.com/V5/n2/02_What_is_Performance_Studies_Richard_Schechner.pdf
- Schechner, R. (2003). Performance Theory (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203426630>
- Stanković, Renato. "Kritika Lefebvrevog poimanja prostora." Drugost: časopis za kulturalne studije 3. (2011): 74-81. ISBN: 0891640576
- Whyte, W. H. (1980). The social life of small urban spaces (Vol. 116). Washington, DC: Conservation Foundation. ISBN: 0891640576